

**NOVA ET VETERA. AKTUALNE PROBLEMY ARCHIWÓW
DIECEZJALNYCH W POLSCE, red. W.W. Żurek, Wydawnictwo
KUL, Lublin 2016, ss. 206**

Katolicki Uniwersytet Lubelski w ramach serii Biblioteka Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych wydał dotychczas 43 pozycje. Jedną z opublikowanych w 2016 r. jest praca zbiorowa pt. *Nova et vetera. Aktualne problemy archiwów diecezjalnych w Polsce* pod redakcją ks. prof. Waldemara Witolda Żurka SDB. Recenzentami tomu byli ks. dr hab. Sławomir Zabraniak (Uniwersytet Rzeszowski) i dr hab. Ryszard Skrzyniarz (Katolicki Uniwersytet Lubelski).

Idea wydania publikacji dotyczącej problemów archiwów diecezjalnych była pokłosiem dyskusji kierowników tych instytucji z pracownikami Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych (dalej: ABMK), m.in. w trakcie Forum Dyrektorów Archiwów Diecezjalnych. Odbywały się one w latach: 2014 (Poznań), 2015 (Kielce), 2016 (Kraków). Ostatnie spotkanie w ramach Forum miało miejsce w Gnieźnie w 2017 r.

Publikację otwiera krótki, dwustronicowy wstęp. Nie widnieje pod nim nazwisko autora, ale można się domyślać, że jest nim redaktor tomu. Termin „archiwum (archiwa) diecezjalne” we wstępie pojawia się tylko raz, natomiast autor skupia się na zarysowaniu problematyki archiwów kościelnych. Pojęcie „archiwa kościelne” obejmuje archiwa diecezjalne i zakonne (zakonów i zgromadzeń zakonnych żeńskich i męskich), zarówno historyczne, jak i bieżące¹. Według definicji podanej w jednym z artykułów zawartych w tomie „archiwum diecezjalne to uporządkowany i usystematyzowany zbiór dokumentów i akt wystawionych lub otrzymanych od publicznych kościelnych osób prawnych, a także od innych instytucji i osób, zwłaszcza tych, które pełnią w Kościele funkcje publiczne”². Wskazane byłoby, aby wyjaśnienie pojęcia „archiwum (archiwa) diecezjalne” zawrzeć jednak w samym wstępie, co z pewnością bardziej precyzyjnie określiłoby charakter całości publikacji.

Zasadniczą część tomu stanowi dwanaście artykułów. Każdy z nich na końcu zawiera streszczenie w języku angielskim, zestawienie słów kluczowych (w języku polskim i angielskim) oraz bibliografię. Artykuły można podzielić na dwie grupy. Pierwsze cztery teksty to ogólne teoretyczne rozważania na temat archiwów i archiwistyki kościelnej. Stanowią one wprowadzenie do artykułów stanowiących drugą grupę.

Autorem pierwszego artykułu *Narodowy zasób archiwalny i miejsce w nim archiwów kościelnych* jest Andrzej Biernat, w 2016 r. pełniący funkcję zastępcy

¹ M. Dębowska, *Archiwa Kościoła katolickiego w ostatnim stuleciu*, [w:] *Nova et vetera. Aktualne problemy archiwów diecezjalnych w Polsce*, red. W.W. Żurek, Lublin 2016, s. 24.

² M. Różański, *Projekt statutu historycznego archiwum diecezjalnego*, [w:] *ibidem*, s. 6.

Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Poświęcony jest on kwestiom prawnym dotyczącym archiwów kościelnych. Wstępna część tekstu omawia ustawę archiwalną z 1983 r., dzielącą narodowy zasób archiwalny na państwowy i niepaństwowy. Ten drugi ustawa dzieli z kolei na zasób ewidencjonowany i nieewidencjonowany. Zgodnie z art. 42 ustawy, ewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny tworzą materiały archiwalne powstałe i powstające m.in. w wyniku działalności kościołów i związków wyznaniowych. Autor artykułu, omawiając pojęcie niepaństwowego ewidencjonowanego zasobu archiwalnego, podkreślił, że w świetle ustawy (art. 45) jego twórcy i posiadacze mają obowiązek ewidencjonowania, przechowywania i zabezpieczenia materiałów, co nie obliuguje ich jednak do ich udostępniania.

W dalszej części A. Biernat skupił się na przedstawieniu działań mających na celu wsparcie ochrony zasobów archiwalnych w sposób scentralizowany. Jest to szczególnie ważne, biorąc pod uwagę, że archiwa kościelne, w przeciwieństwie do archiwów państwowych, są podległe tylko bezpośredniej władzy zwierzchniej (biskupowi lub prowincjałowi) i nie tworzą sieci powiązanych jednostek. Wśród takich inicjatyw należy wymienić: erygowanie Ośrodka ABMK przez Episkopat Polski (27 sierpnia 1956 r.), regulacje dotyczące postępowania z dokumentacją zawarte w Kodeksie Prawa Kanonicznego (1983 r.), a także w konkordacie między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską (28 lipca 1993 r.).

Wśród działań podejmowanych we współpracy archiwów kościelnych z instytucjami państwowymi (m.in. zabezpieczania, ochrony, udostępniania) A. Biernat wymienił: powołanie Rządowo-Kościelnego Zespołu roboczego specjalistów do spraw archiwalnych w 2001 r., szkolenia w zakresie profilaktyki i konserwacji archiwaliów (Kraków, 5–7 września 2002 r.), konferencje „Ochrona zasobu archiwów kościelnych” (Pułtusk, 22–24 listopada 2011 r.) i „Zabezpieczanie i udostępnianie archiwalnych zasobów archiwów kościelnych” (Falenty, 19–21 października 2015 r.) oraz liczne przedsięwzięcia wystawiennicze. Szczególnie ważnym narzędziem realizacji polityki wspomaganie opieki nad dobrami kultury jest konkurs Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych (dalej: NDAP) „Wspieranie działań archiwalnych”, w ramach którego finansowane jest ewidencjonowanie, przechowywanie, opracowanie, udostępnianie i zabezpieczanie materiałów archiwalnych. W 2016 r. NDAP rozdysponował kwotę 900 tys. zł przyznanych na ten cel przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Skorzystało z niego 6 instytucji kościelnych.

Autorką następnego tekstu jest Maria Dębowska (Katolicki Uniwersytet Lubelski). Omawia ona temat *Archiwa kościoła katolickiego w ostatnim stuleciu*. We wprowadzeniu autorka zaznaczyła, że jej rozważania dotyczą kościelnych archiwów historycznych, powstających po powołaniu do życia specjalnym dokumentem erekcyjnym, wydanym przez biskupa diecezjalnego (lub przełożonych zakonnych), nadaniu nazwy, statutu i regulaminu oraz mianowaniu osoby odpowiedzialnej za funkcjonowanie placówki. Podkreśliła, że nie należy mylić

archiwum historycznego z kancelarią czy też składnicą akt (archiwum kurii). Następnie, wyróżniając trzy etapy powstawania kościelnych archiwów historycznych (lata międzywojenne, lata 1945–1989, okres po 1989 r.), zwróciła uwagę na to, że bardzo ważnym momentem w ich dziejach był okres II Rzeczypospolitej. Wówczas rozpoczęto tworzenie archiwów historycznych kościelnych jako samoistnych instytucji – pierwszą z nich było archiwum erygowane w Poznaniu w 1925 r. przez tamtejszego ordynariusza, prymasa Edmunda Dalbora. Interesującym przykładem było archiwum archidiecezjalne we Lwowie, które formalnie nie zostało erygowane, choć zgromadzono w nim archiwalia parafialne z całej diecezji (na przełomie lat 20. i 30. XX w.). Odrębne inwentarze archiwaliów Archiwum Archidiecezjalnego oraz Archiwum Kapitulnego we Lwowie zostały opracowane przez Stanisława Zajączkowskiego.

M. Dębowska przedstawiła także warunki lokalowe przechowywania archiwów kościelnych. Do dzisiaj na terenie Polski powstał tylko jeden magazyn specjalnie zaprojektowany dla ich potrzeb – to magazyn Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu. Najczęściej archiwa mieszczą się w budynkach seminariów duchownych i kurii diecezjalnych, zaś w przypadku archiwów zakonnych – w klasztorach i gmachach zarządów prowincji.

W końcowej części artykułu poświęconej piśmiennictwu, autorka przytoczyła informacje na temat publikowanych inwentarzy zasobów archiwów kościelnych, a także podkreśliła fakt wydawania czasopism przez trzy archiwa diecezjalne (Muzeum i Archiwum w Łodzi, Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Archiwum Diecezjalne w Zielonej Górze).

Halina Dudała, reprezentująca w 2016 r. Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach, zajęła się tematem *Archiwistyka kościelna – problemy i wyzwania w zakresie edukacji*. Analizując *Ratio studiorum* z 1997 r. obowiązujące w wyższych seminariach duchownych w Polsce oraz sylabus praktyki kancelaryjnej studentów VI roku o specjalizacji teologia kapłańska na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, autorka doszła do wniosku, że przyszli księża nie są wyposażeni w elementarną wiedzę dotyczącą działania archiwum parafialnego. Szczególnie uderzający jest przykład pochodzący z doświadczenia zawodowego autorki w ramach wyjazdów w celu nadzoru archiwalnego³. W tych realiach należy docenić fakt organizowania przez Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach kursów przygotowawczych dla księży obejmujących urząd proboszcza.

Ks. Roland Prejs OFMCap w kolejnym artykule zarysował *Niektóre współczesne problemy archiwów kościelnych*. Są to: kwestia publikacji inwentarzy archiwów (autor skupił się wyłącznie na zasobach archiwów zakonnych) oraz ich opracowywania, proces komputeryzacji archiwów i digitalizacji zbiorów, a tak-

---

³ H. Dudała, *Archiwistyka kościelna – problemy i wyzwania w zakresie edukacji*, [w:] ibidem, s. 50.

że edytorstwo źródłowe w formie tradycyjnej (papierowej). Są to zagadnienia interesujące użytkowników archiwów oraz naukowców zajmujących się zasobami archiwów kościelnych, a więc osoby „z zewnątrz” tych instytucji.

Drugą grupę artykułów stanowią teksty podające przykłady problemów w działalności polskich archiwów diecezjalnych (Archiwum Kurii Diecezjalnej w Gliwicach, Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach, Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Diecezjalnego w Kielcach, Archiwum Archidiecezjalnego w Białymstoku oraz Archiwum Kapitulnego w Krakowie na Wawelu).

Jako tekst wprowadzający można potraktować artykuł autorstwa ks. Mieczysława Różańskiego, w którym omawia *Projekt statutu historycznego archiwum diecezjalnego*. Podczas zjazdu dyrektorów archiwów diecezjalnych w 2014 r. postanowiono przygotować nowy model statutu tych instytucji. Składa się on z 20 artykułów, podzielonych na 7 rozdziałów (Normy ogólne; Wewnętrzne relacje między archiwami; Cel i zadania; Zarządzanie archiwum; Nabywanie i udostępnianie dokumentów; Majątek i finansowanie archiwum; Przepisy końcowe). Tekst projektu jest poprzedzony krótkim komentarzem. Warto zwrócić uwagę, iż statut wyróżnia w zarządzaniu archiwami wytworzonymi przez kurię diecezjalną trzy etapy: kancelaria, archiwum zakładowe (czasowe) i właściwe archiwum diecezjalne, czyli historyczne. Kancelaria i archiwum zakładowe (czasowe) mogą być ze sobą połączone i są z zasady niedostępne dla badaczy.

Piotr Górecki z Uniwersytetu Opolskiego przedstawił dzieje, zasób oraz zadania Archiwum Kurii Diecezjalnej w Gliwicach. Diecezja gliwicka powstała w 1992 r. i wraz z diecezją opolską i archidiecezją katowicką tworzy nową prowincję kościelną – metropolię górnośląską. Jest jedną z najmniejszych diecezji w Polsce (liczy ok. 2250 km²). Archiwum Kurii Diecezjalnej w Gliwicach zajmuje się gromadzeniem dokumentacji bieżącej wytwarzanej przez kurię oraz instytucje związane z administracją diecezji. Nie dysponuje dekretem erygującym i jest „częścią składową” kancelarii kurii diecezjalnej. Nie stanowi więc archiwum diecezjalnego historycznego w rozumieniu definicji podanej przez ks. Różańskiego w projekcie statutu archiwum. Archiwum podjęło jednak akcję gromadzenia mikrofilmów wszystkich ksiąg metrykalnych z terenu diecezji powstałych do 1920 r. Najstarsze z nich pochodzą z parafii Wszystkich Świętych w Gliwicach (od 1596 r.). Archiwum prowadzi mikrofilmowanie akt metrykalnych, podczas gdy ich oryginały są przechowywane w parafiach. Jest to szczególnie ważne, ponieważ diecezja zrezygnowała z prowadzenia duplikatów. Tematyce duplikatów akt metrykalnych poświęcony jest kolejny tekst. Ks. Tadeusza Ceynowy z Uniwersytetu Szczecińskiego, który zajął się zagadnieniem *Duplikatów w Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej*. Autor przedstawił zestawienie dotyczące stanu przekazania duplikatów ksiąg metrykalnych do archiwum. Są one gromadzone w historycznym archiwum tejże diecezji, erygowanym w listopadzie 2003 r. W podsumowaniu rozważań autor stwierdził,

że „mimo wielu zachęt przy okazji biskupich wizytacji duszpasterskich oraz zarządzeń ordynariuszy na przestrzeni ostatnich 70 lat, trudno uzyskać stan zadowolający w sprawie przekazywania duplikatów do archiwum diecezjalnego”⁴.

Zagadnienie gromadzenia ksiąg metrykalnych podjęła Halina Dudała. Na wstępie drugiego tekstu jej autorstwa (*Zespół ksiąg metrykalnych w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach – centralizacja, stan badań, problemy konserwatorskie oraz kwerendy genealogiczne*) poinformowała, że w 1961 r. biskup pomocniczy diecezji katowickiej Juliusz Bieniek poświęcił mające powstać archidiecezjalne Archiwum Ksiąg Metrykalnych. Realizacja tego projektu nie została jednak rozpoczęta. W Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach zgromadzono zespół ksiąg metrykalnych, liczący 1902 jednostki. Najstarsza z nich pochodzi z parafii św. Anny w Lędzinach i obejmuje zapisy chrztów z lat 1609–1630 i ślubów z lat 1609–1680. Jedną z przyczyn centralizacji zbioru archiwalnego były warunki przechowywania ksiąg metrykalnych i innych archiwaliów w siedzibach parafii Górnego Śląska. W wielu wypadkach były one nie właściwe i przyczyniały się do dalszej destrukcji ksiąg.

Autorka scharakteryzowała zasób ksiąg metrykalnych pod względem formy fizycznej i chronologii. Są one udostępniane użytkownikom, a ułatwieniem dla nich jest rozbudowana podstrona „Kwerendy metrykalne” strony internetowej archiwum. Księgi metrykalne z zasobu archiwum są stopniowo digitalizowane – do 2016 r. na nośniki elektroniczne przeniesiono ok. 15% wszystkich przechowywanych w nim ksiąg metrykalnych. Artykuł, jako jedyny w tomie, zawiera ilustracje. Są to fotografie najstarszych ksiąg metrykalnych wykonane przed i po ich konserwacji oraz zdjęcia pokazujące przykłady warunków przechowywania archiwaliów parafialnych.

Następny tekst, autorstwa ks. Andrzeja Kopiczki z Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego (*Księga chrztów parafii Bartąg z lat 1860–1893 jako źródło do poznania dziejów miejscowości*), jest charakterystyką wpisów w księdze chrztów parafii Bartąg z lat 1860–1893. Bartąg to miejscowość położona niedaleko Olszyna, w której parafię erygowano w XIV w. Księga chrztów znajduje się w zasobie Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie i – wraz z innymi księgami metrykalnymi z terenu obecnej archidiecezji warmińskiej – została zwrócona w 2002 r. przez episkopat niemiecki. Autor, badając wpisy metrykalne, przeanalizował je pod względem: liczby urodzeń i chrztów, chrztów według miejsca zamieszkania rodziców, liczby urodzeń bliźniąt, liczby urodzeń martwych, najczęściej nadawanych imion. Wymienił też zawody i funkcje osób pojawiających się we wpisach (nauczyciele, sołtysi, witrażnicy kościoła, duchowni pracujący w parafii) oraz daty wizytacji biskupich.

Najobszerniejszym tekstem w całości tomu jest artykuł ks. Andrzeja Kwaśniewskiego z Archiwum Diecezjalnego w Kielcach informujący o działalności

⁴ T. Ceynowa, *Duplikaty w Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej*, [w:] ibidem, s. 97–98.

Towarzystwa Przyjaciół Archiwum Diecezjalnego im. błogosławionego Wincentego Kadłubka w latach 2012–2015. Zebranie założycielskie Towarzystwa odbyło się 9 października 2012 r. w dniu wspomnienia bł. Wincentego Kadłubka. W końcu 2015 r. Towarzystwo liczyło 63 członków. W ramach programu „Rola Kościoła jako wychowawcy i stróża kultury narodowej” organizowano comiesięczne referaty oraz podjęto badania nad najcenniejszymi dokumentami pergaminowymi i papierowymi z zasobu archiwum diecezjalnego, a także nad zasobami bibliotek na terenie diecezji. Ponadto zorganizowano trzy konferencje i podjęto współpracę ze Świętokrzyskim Towarzystwem Genealogicznym „Świętogen” w zakresie fotografowania metrykaliów z zasobu archiwum. Artykuły uzupełniają aneksy (w liczbie 5) wymieniające m.in. założycieli i członków Towarzystwa, władze i wykaz posiedzeń.

Marta Wróbel z Archiwum i Muzeum Archidiecezjalnego w Białymstoku opisała *Udostępnianie zdigitalizowanego zasobu Archiwum Archidiecezjalnego w Białymstoku za pośrednictwem systemu dlibra Digital Library Framework*. W początkowej części tekstu przedstawiła przykłady udostępniania zbiorów cyfrowych w archiwach diecezjalnych w Polsce (w Pelplinie, Częstochowie, Katowicach, Kielcach, Łowiczu, Tarnowie, Włocławku, Archiwum Diecezji Radomskiej, Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej oraz Archiwum Diecezjalnym Warszawsko-Praskim). W kolejnej części omówiła proces adaptacji systemu dLibra do potrzeb udostępniania archiwalnego – z definicji bowiem system ten jest przeznaczony do bibliotek cyfrowych. W archiwum rozpoczęto jego wdrażanie w 2014 r. Efektem tego procesu jest udostępnienie w czytelni naukowej placówki archiwum cyfrowego, w którym znajduje się kolekcja główna – Archiwum i Muzeum Archidiecezjalne wraz z kolekcjami: Archiwum Metryczne, Archiwum Historyczne, Inwentarze i pomoce ewidencyjne. Z końcem kwietnia 2016 r. w archiwum cyfrowym znajdowało się 620 publikacji. Można z niego korzystać wyłącznie w czytelni naukowej archiwum.

Tom zamyka artykuł współautorstwa Ewy Pietrzak z Zamku Królewskiego na Wawelu i ks. Jacka Urbana (Uniwersytet Jana Pawła II) omawiający *Prace konserwatorskie w Archiwum Kapitulnym na Wawelu w minionym dziesięcioleciu (2005–2015)*. Działania mające na celu zabezpieczenie zbiorów były podejmowane np. w 1932 r., kiedy firma „Azot” z Jaworzna w celu dezynsekcji rozpyliła cyjanowodór w archiwum, po czym wzgórze wawelskie zamknięto na 3 dni od strony ul. Podzamcze. Pierwsze profesjonalne działania konserwatorskie podjęto w połowie XX w. Do końca 2014 r. konserwacji poddano 130 najstarszych dokumentów z całego, liczącego 1200 obiektów, zasobu. Ich zasięg chronologiczny jest bardzo szeroki – od księgi *Praedicationes* (datowanej na 800 r.) po rękopis *Brata naszego Boga* Karola Wojtyły, powstały w latach 1944–1950.

Artykuły zawarte w tomie z pewnością nie wyczerpują wszystkich problemów związanych z archiwami diecezjalnymi w Polsce. Wielka szkoda, że nie znalazły

się w nim teksty poświęcone bogatym zasobom archiwów z terenu Wielkopolski (w Poznaniu, w Gnieźnie), Polski południowo-wschodniej (np. Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu), czy wreszcie Archiwum Archidiecezjalnego Warszawskiego. Z pewnością artykuły dotyczące zbiorów tych instytucji oraz problemów związanych z gromadzeniem, przechowywaniem, udostępnianiem, opracowaniem i konserwacją ich zasobów mogłyby poszerzyć spektrum prezentowanych zagadnień i pomogłyby dokładniej zapoznać się z problemami archiwów diecezjalnych. Całość jednak skłania do refleksji nad kilkoma kwestiami. Z pewnością należy do nich zagadnienie edukacji przyszłych księży oraz problem ujednolicenia postępowania z archiwaliami w poszczególnych diecezjach. W tej sprawie szczególnie ważny jest projekt statutu archiwum diecezjalnego, który mógłby być wzorem dla powstających archiwów. Być może należy także przyjrzeć się kwestii sporządzania duplikatów ksiąg metrykalnych w polskich diecezjach – w Diecezji Gliwickiej zrezygnowano z ich prowadzenia, podczas gdy jeszcze w 2011 r. w Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej biskup wydał zarządzenie w sprawie przekazywania duplikatów do archiwum diecezjalnego. Trzeba także docenić inicjatywę archiwów diecezjalnych mające na celu szersze udostępnianie swoich zasobów poprzez ich digitalizację i umożliwianie korzystania poprzez strony internetowe.

Publikację warto polecić osobom zainteresowanym problematyką archiwów diecezjalnych, w szczególności ich organizacją, funkcjonowaniem, udostępnianiem. Starannie wydana, w eleganckiej, twardej oprawie, zachęca do lektury.

Ewa Grin-Piszczek
(Archiwum Państwowe w Przemyślu)